

DE STRIJD VOOR EEN STAD OP MENSENMAAT IN GENT:

Het Pandinistisch Verblijvingsfront
en de herwaardering van de stad als woonomgeving

~

Stijn Oosterlynck en Pascal Debruyne

"Het wordt tijd dat men beseft dat de materiële onbewoonbaarheid van de achterbuurten voorkeur geniet boven de morele onbewoonbaarheid van de functionele nuttigheidsarchitectuur"

(Van Herrewege, 1981: 26)

"Placide, Betonpoeper!"

(muurschreeuw in het Pand In: De muren weten ervan II, 1997: 70)

Het prille begin van de stedelijke contestatiebeweging

In dit artikel gaan we op zoek naar het prille begin van de stedelijke contestatiebewegingen die in de lange naweeën van mei 1968 de woonfunctie van de stad in Gent, zoals overal in West-Europa, opnieuw centraal stelden en zo vooruitliepen op de herontdekking van de stad door de middenklassen. De Gentse binnenstedelijke wijk het Patershol staat nu vooral bekend als de enige overgebleven middeleeuwse wijk in Gent en een populaire toeristische restaurantbuurt, maar was toen het schouwtoneel van een hevige sociale strijd. Rond de bedreigde woongemeenschap het Pand in het Patershol vormde zich in 1979 het 'Pandinistisch Verblijvingsfront'. De 'Pandinisten', zoals ze ook genoemd werden, verdedigden tegen de modernistische stadsplanning in de binnenstad als woonmilieu en stelden de autoritaire politieke besluitvormingsprocessen aan de kaak. De dominante visie op de binnenstad als een monofunctionele zone voor de commerciële en dienstensector die te allen tijde bereikbaar moest zijn via automobilititeit, was al langer het voorwerp van kritiek uit verschillende

hoeken. Een amalgaam van stedenbouwkundigen, 'monumentenzorgers' en stadsactivisten ageerden tegen de verloedering en leegloop van binnenstedelijke gebieden (Knops 1992: 6).

De strijd van de Pandinisten reflecteerde ook sterk de omwentelingen in de theorievorming rond de stad in die tijd. De marxistische filosoof en socioloog Henri Lefebvre argumenteerde dat de stedelijke ruimte geen natuurlijk gegeven is, maar dat iedere samenleving zijn eigen ruimte creëert. Die sociaal geproduceerde ruimte is niet zomaar een afgeleide van de dominante productieverhoudingen, maar de inzet van een sociale strijd en het product van de steeds wisselende machtsverhoudingen die daaruit voortkomen. Belangrijk daarbij voor Lefebvre is het alledaagse leven en hoe mensen via alledaagse praktijken geleefde ruimtes produceren. Om het spanningsveld waarin de stedelijke ruimte sociaal geproduceerd wordt te beschrijven, ontwikkelde Lefebvre een driedig concept van de ruimte: *l'espace perçu*, *l'espace vécu* en *l'espace conçu* (Lefebvre, 1974: 33-38). Dat ruimtelijke drieluik verwijst respectievelijk naar de bestaande routines en alledaagse ruimtelijke praktijken

van bewoners, de complexe betekenisgeving en symbolisering van die ruimte door bewoners en het heersende beeld van de ruimte zoals onder meer planners dit voorstellen en in kaart brengen. Het is de spanning tussen de geleefde ruimte en de abstracte ruimte zoals geconcipieerd door modernistische planners die de strijd van de Pandinisten tegen de overheden die hun woongemeenschap bedreigen aandrijft. In het denken over de stad van de Franse filosoof, historicus en sociale wetenschapper De Certeau vinden we een gelijkaardig onderscheid tussen het alledaags handelen, dat hij benoemt als ‘tactisch onzichtbaar gedrag’, en de ‘panoptische systemen’, die een uiting zijn van wat hij strategisch gedrag noemt (De Certeau 1974/1984). De Certeau verbindt ‘strategisch gedrag’ met de manier waarop instituties en machtsconfiguraties van bovenaf machtsregimes opleggen, met andere woorden het gedrag van de overheid bij het plannen van monofunctionele zakencentra in binnenstedelijke gebieden. Met tactieken verwijst hij daarentegen naar de manier waarop individuen en groepen zoals de Pandinisten zelf op een creatieve en decentrale manier via dikwijls banale dagdagelijkse praktijken ruimtes creëren die aan de panoptische controle en strategische disciplineren ontsnappen. Die tactieken mikken niet noodzakelijk op machtsovername mikken, maar buigen wel de bestaande machtsstructuren om. Ook de strijd van de Pandinisten was niet gericht op een revolutionaire omwenteling maar eerder op het behoud en de uitbouw van ruimtes voor alternatieve, collectieve woonvormen.

In wat volgt situeren we de strijd van het Pandinistisch Verblijvingsfront binnen de historische context die we hierboven al summier schetsten en analyseren we het als een symbolisch kantelmoment was in de herwaardering van de stad als woongebied en de strijd voor meer participatie in stedelijke planningsprocessen. In een eerste sectie beschrijven we hoe gedurende de jaren 1970 een spanning opgebouwd werd tussen de vigerende autoritaire en modernistische vorm

van stadsplanning enerzijds en een nieuwe, meer op participatie en leefbaarheid voor de bewoners gerichte planning anderzijds. We argumenteren dat deze spanning tot uitbarsting kwam in de strijd van het Pandinistisch Verblijvingsfront. In een tweede sectie schetsen we de Patersholwijk en het Pand historisch, met bijzondere aandacht voor de sociale relaties die zich over de tijd heen in deze stedelijke ruimte verknoot hebben. Daarna analyseren we de strijd van het Pandinistisch Verblijvingsfront zelf. We leggen sterk de nadruk op hoe vanuit de dagdagelijkse sociale praktijk van deze wat afwijkende woongemeenschap in een verloederd binnenstedelijk gebied de autoritaire planningspraktijk van de overheid de wacht aangezegd werd. Het zijn de sociale relaties die zich in deze woongemeenschap verknoot hadden die het fundament vormden van de toenmalige sociale strijd in het Gentse Patershol. We sluiten af met een aantal bedenkingen over hoe deze strijd de paden mee hielp uitzetten voor de verdere strijd voor ‘een stad op mensenmaat’, zoals de stadsactivisten, progressieve stedenbouwkundigen en monumentenzorgers dit toen noemden.

Een omslag in de ideeën over stadsplanning

Zoals veel West-Europese steden kreeg Gent het in de jaren 1960 zwaar te verduren. De stadsvlucht sloeg grote gaten in het binnenstedelijk weefsel en de betere 19de eeuwse gordelwijken (Heughebaert 2006). Terwijl de suburbanisatie onverdroten verder ging, woekerde speculatie in het centrum van de stad. Hoewel het stedelijk weefsel sinds de jaren 1950 stevig gesaneerd werd door beluiken en in onbruik geraakte fabrieken te slopen, gebeurde dit met bijzonder weinig aandacht voor de leefbaarheid van de stad. We staan middenin het tijdsvak van de hoogbouwdozen zoals de Amelinckxblokken in de Groene Vallei, de sociale woontorens in het Rabot of Groene Briel. De stedelijke planning werd bepaald door een ‘mindset’ van

autoritaire topdown planning en grootschalige fysiekruimtelijke interventie. Mei '68 luidde een keerpunt in. Jongeren stelden de legitimiteit van het traditionele gezag in vraag en streeden voor maatschappelijke emancipatie en participatie (Heughebaert 2009). Door de stadsvlucht was er een overaanbod aan goedkope huurwoningen in Gent. Voor studenten die naar autonomie streefden was dit een gedroomde kans. Ze kwamen dikwijls in cités en beluiken terecht. Afgesloten van de straat (en dus van de sociale controle van de goegemeente) en met veel gemeenschappelijke ruimte gedeeld met gelijkgestemden, werden sommige van die beluiken en cité's 'vrijhavens' voor radicale ideeën en samenlevingsexperimenten. Een nieuwe groep jonge mensen leerde de stad dus kennen en waarderen op een andere manier dan gangbaar was in het doorsnee Vlaamse gezin. Tegelijkertijd werden ze ook geconfronteerd met armoede, kaalslag, gebrekkige leefbaarheid en andere sociaal-ruimtelijke problemen die zich in de stad concentreerden. Ze vonden er stof voor hun maatschappelijk engagement.

Maar ook bij de Gentse politieke en economische elite giste een nieuw denken rond de stad. In 1970 lanceerde een werkgroep de internationale stedenbouwkundige ideeënwedstrijd "Gent Morgen" gelanceerd. De werkgroep bestond onder meer uit vertegenwoordigers van de lokale middenstand, stedenbouwkundige ambtenaren, academici en de toenmalige schepen van openbare werken (Van Keymeulen 2006). De opdracht was om een ruimtelijke toekomstvisie voor Gent uit te werken. 65 architectenbureaus uit de hele wereld reageren op de oproep van 'Gent Morgen' (Desomer 2006). Daartussen zaten een reeks visies waarin geheel volgens modernistische planningsprincipes tabula rasa gemaakt werd met het bestaande stadswefsel. Het winnend ontwerp van architecten Willy Verstraete en Herman Dewitte drukte echter een nieuw denken rond de stad en stedenbouw uit. Gedreven door de zorg om de stadsvlucht te stoppen benadrukten zij de cultuurhistorische waarde van de binnen-

stad en vroegen de stad voorzichtig om te springen met haar patrimonium. Ze stelden voor het water in de stad zoveel mogelijk te behouden en de auto zoveel mogelijk te weren uit het historisch centrum. De ideeën die voortkwamen uit de wedstrijd zouden later hun weg vinden toen schepen van openbare werken Jacques Monsaert (zie verder) eind de jaren 1977 stadsrenovatie en ruimtelijke structuurplanning opstartte.

De oliecrisis van 1973 maakte de kost van de op automobilititeit gerichte suburbanisering pijnlijk duidelijk (De Decker 2009). Het versterkte de aandacht voor wonen in de stad en openbaar vervoer. De eerste Vlaamse, schuchtere initiatieven om de leefbaarheid van steden op te krikken volgen. De christendemocratische Staatssecretaris Luc D'Hoore (CVP) schrijft een drietal beleidsnota's (1974-1976) over de fysieke aftakeling van de bebouwing in de steden en de eenzijdige binnenstedelijke bevolkingssamenstelling. In 1978 krijgt Vlaanderen een wetgeving 'betreffende de tegemoetkoming voor stads- en dorpsvernieuwings-operaties' en twee jaar later, in 1980, wordt 'het Jaar van de Stadsvernieuwing' georganiseerd. Na de wedstrijd 'Gent Morgen' in 1970 evolueerde ook op Gents niveau het denken over stedelijkheid en stedelijke planning. Een nieuwe generatie politici met een andere kijk op de stad laat steeds nadrukkelijker van zich horen. De gemeentelijke fusie operatie van 1977 bood dé aangelegenheid bij uitstek om goed na te denken over een nieuwe visie en aanpak voor de ruimtelijke ontwikkeling van het stedelijk grondgebied (Desomer 2006). In de aanloop naar de verkiezingen van 1976 stelden de winnaars van 'Gent Morgen' Herman Dewitte en Willy Verstraeten op vraag van de christendemocratische politicus Jacques Monsaert het Richtplan Gent op om de discussie over de toekomst van de stad te voeden. Herman Rosseau, die 40 jaar als architect en stedenbouwkundige voor de stad Gent werkte, en Geert Van Doorne, voormalig directeur van de Gentse Dienst Monumentenzorg: "In de verkiezingsbrochures voor de verkiezingen

van 1976 werd gewerkt met toekomstbeelden over de stad. Dit Richtplan Gent van de CVP zou ook andere partijen en politici stimuleren hierover na te denken. Dat was in die tijd behoorlijk revolutionair” (Coene 2006; Rousseau and Vandoorne 2008).

Naast ideeën over welvaart en welzijn bevatte het Richtplan veel ideeën over stadsontwikkeling. Een aantal van de mensen die actief waren rond dit Richtplan zouden later een belangrijke rol spelen in de Gentse stadsontwikkeling en ruimtelijke planning. Het richtplan dwong ook politici van andere partijen aan om hierover na te denken. Onder meer op basis van het ‘Richtplan Gent’ zou de CVP in 1977 de verkiezingen winnen en een coalitie aangaan met de sociaaldemocraten. Het nieuwe gemeentebestuur werd geleid door de Christendemocraat Placide Depaepe, die op stedenbouwkundig vlak een exponent was van de conservatieve oude elite. De jongere christendemocratische politicus Jacques Monsaert werd Schepen van Stadsontwikkeling, Openbare Werken en Rechtszaken. Hoewel hij door de stadsactivisten allerminst als één van de hunne gezien wordt (Heughebaert 2009), vertegenwoordigde hij in de stedelijke politieke elite toch een nieuw geluid. Zo installeerde hij voor de eerste keer een team van vier à vijf ruimtelijk planners, een beroepsgroep die stadsherwaardering als middel om de ruimteverslindende suburbanisering tegen te gaan in het hart droeg.

De zich langzaam opbouwende spanning tussen de autoritaire vormen van modernistische planning die de onleefbaarheid en verloederding van het stadscentrum in de hand werkten en de nieuwe ideeën rond stadsplanning die ontstonden in kringen van stadsactivisten, ruimtelijke planners en monumentenzorgers en waarin de herwaardering en leefbaarheid van de stad centraal stonden kwam in Gent voor het eerst tot uitbarsting eind de jaren 1970. Tussen 1978 en 1980 streed het Pandinistisch Verblijvingsfront in een tot de verbeelding sprekende manier voor het behoud van de woonfunctie in het Gentse ‘Pand’. In wat volgt situeren we kort

de historische ontwikkeling van het Patershol, de middeleeuwse stadsbuurt waarin het Pand gelegen is en analyseren we de ontstaansgronden, de inzet, het verloop en de uitkomst van de strijd van het Pandinistisch Verblijvingsfront.

Van patriciërswijk naar volksbuurt en ... terug?

De Patersholwijk heeft een lange geschiedenis. Deze middeleeuwse wijk in de schaduw van het Gravensteen heeft altijd een erg gesloten stedenbouwkundige structuur gehad, wat de wijk uitstekend leent voor de vorming van gesloten leefgemeenschappen. De socio-economische samenstelling van de wijk hing altijd al sterk samen met de functie van het Gravensteen. In de middeleeuwen, toen het Gravensteen een belangrijke administratieve functie had, was het veeleer een patriciërswijk (Dhaene in (Dhaene 1997)). Toen het Gravensteen tijdens de Franse en industriële revolutie haar administratieve functie verloor en in het begin van de 19de eeuw eigendom werd van private ondernemers die haar ombouwden tot een textiel fabriek, veranderde het Patershol in een volkswijk, die vooral arbeiders en ambachtslui aantrok. Naar het einde van de 19de eeuw toe verhuisde textielindustrie naar de (toenmalige) stadsrand en verlieten arbeiders en ambachtslui het Patershol. Zij werden vervangen door een sterk verpauperde bevolgingsklasse. Vanaf 1900 vinden ook kunstenaars en muzikanten, aangetrokken door de nabijheid van de Academie, de weg naar het Patershol. Het Patershol werd een echte volksbuurt en verwierf een bedenkelijke reputatie, niet alleen omwille van het grote aantal cafés (300 à 400 volgens een telling in 1890, REF), maar ook voor de carberdoushkes en bordelen en de vele overbewoonde krotlogementhuizen die voor weinig geld verhuurd werden aan leurders, bedelaars, dokkers en vreemdelingen van allerlei pluimage (Deseyn in (Dhaene 1997)). In de ogen van de gegoede burgerij was het Patershol een ontspanningsoord voor het

“schuim van de bevolking” en een toevluchtsoord voor criminelen.

Midden in de Patersholwijk, aan de Vrouwebroederstraat 8, ligt sinds de 13de eeuw het klooster van de Geschoeide Karmelieten of ‘Het Pand’. Het bestaat uit twee Pandhoven, een infirmerie, de Kerk en een Spreekhuis (Pandinistisch Verblijvingsfront 1980; Vanherrewege 1981). Het tweede Pandenhof werd bijgebouwd in 1720 en onteigend tijdens Franse revolutie ten voordele van private eigenaar. Een aantal jaren later werd het grootste deel van het klooster opnieuw aangekocht door een gevolmachtigde van de paters Karmelieten. Die verhuurde verschillende delen van het klooster aan bewoners, handelaars en industriëlen. Er woonden dus al sinds de late 18de eeuw lekenbewoners in het Pand. Na de dood van de laatste Karmeliet kwam het Pand in handen van de kerkfabriek Heilige Kerst. Rond 1850 bereidden zij de woongelegenheden uit door duplex-woningen te bouwen in de bidgang van het 2de Pandhof. Tijdens de 19de eeuw verloor het Pand dus haar religieuze functie en werd het, in lijn met de veranderende bevolkingssamenstelling van de wijk, een goedkope woongelegenheden met armoedig bemeubelde kloostercellen voor de meest verpauperde delen van de Gentse bevolking (rond 1880 voor een 200-tal gezinnen; Dhaene in Dhaene, 1997).

Na 1920 keerde het tij een beetje in het Patershol en begon de bevolking weer wat meer te variëren, maar de armoedige huisvesting en dagelijkse miserie van de bewoners bleven (Deseyn in Dhaene, 1997; (Vanherrewege 1981). In de eerste helft van de 20ste eeuw verouderde de bevolking van het Pand sterk. Vooral bejaarden, alleenstaande vrouwen en werklozen woonden in het Pand en de verhuisdynamiek is er, vooral voor de kamers op de verdiepingen, hoog. Het Pand functioneert als een soort ‘passagewoning’, waar bewoners een aantal jaren vertoeven in afwachting van iets beters. In de loop van 1960 strijken steeds meer studenten en kunstenaars neer in het

Pand (Dhaene in Dhaene, 1997). De volkse sfeer, de contacten met andere artiesten, de bijzondere architectuur van het Pand en niet in het minst de goedkope huur trekken hen aan. Onder deze kunstenaars waren mensen zoals Rik Vermeersch, Walter De Buck en Tjok Dessauvage. De kloosterarchitectuur, zeer gesloten naar buiten toe en met woningen rond een gemeenschappelijk binnenhof, nodigde sterk uit tot een gemeenschapsleven (Vanherrewege 1981). Hoewel er ook regelmatig conflicten voorkwamen en zeker niet iedereen zich in het gemeenschapsleven mengde, groeide er in het Pand dus een kleinschalige woongemeenschap van jonge en oude mensen, bejaarden, studenten, werkzoekenden en kunstenaars. Onder de alternatieve jongeren en kunstenaars in het Pand was de afkeer van klein links even groot als die van de burgerlijke maatschappij (Popelier in Dhaene, 1998). Ze beschouwden vrijheid als het hoogste goed en verzetten zich tegen macht en gezag, maar een politiek engagement voorbij de ‘sexuele revolutie’ was er niet.

Het Pand als strijdtoneel voor sociale stadsvernieuwing

Eind de jaren 1970 werd de woongemeenschap echter in haar voortbestaan bedreigd. In 1977 kocht de provincie Oost-Vlaanderen het Pand voor 18 miljoen Belgische franken van de Kerkfabriek Heilige Kerst. De provincie had het toeristisch potentieel van deze middeleeuwse buurt ontdekt. Ze wou het Pand restaureren en het, in het kader van de vernieuwing van het Patershol, ‘een functionelere bestemming’ bestemming geven. Concreet onderhandelde de provincie met het Kommissariaat-Generaal voor Toerisme om een deel van het complex als jeugdhotel in te richten ter vervanging van de jeugdherberg in Sint-Pietersabdij (De Gentenaar, 29 augustus 1979; Gentenaar regionaal, 3 oktober 1978). Alhoewel er op dat moment slechts een voorontwerp was voor de restauratie van het eerste Pandenhof en de bestemming nog niet vastgelegd was, wilde de provincie het Pand toch al laten ontruimen

**Ontruiming
van het
Pand**

(Pandinistisch Verblijvingsfront 1980). Op 29 september 1978 kregen de vijfenzeventig huurders die het Pand bewoonden, waar onder een vijftiental bejaarden, bericht dat ze het oude klooster moesten verlaten. Als officiële reden geeft de socialistische provincie gouverneur Roger De Kinder ‘veiligheidsproblemen’ en een gebrek aan garantie op ‘brandveiligheid’ op. Het provinciebestuur volgde daarbij een verdeel- en heerspolitiek. De ene groep huurders kreeg een harde boodschap waarin ze verplicht werden om binnen de drie maanden het Pand te verlaten, terwijl de oudere bewoners een brief kregen met een eerder zachte ondertoon over “huuropzeg” en begeleiding bij het zoeken naar een nieuwe woonst (Het Laatste Nieuws, 13 juli 1979; De Gentenaar Regionaal, 3 oktober 1978). Enkele dagen na de huuropzeg, op 2 oktober 1978, tekende burgemeester Placide Depaepe de onbewoonbaarheidsverklaring van het Pand.

De bewoners van het Pand pikken dit niet. Zoals een 82-jarige vrouw in de krant Vooruit zei: “naar ’t rusthuis? Nog liever in ’t water!” (Vooruit, 8 oktober 1978). De huuropzeg was niet wettig gebeurd, zo hadden ze uit moeilijk verkrijgbare documenten gehaald (Vooruit, 27 oktober, 1978; De Gentenaar regionaal: 10, 26 oktober 1978). Een aantal bewoners, waaronder Luk Emmery, Piet Creve, Stefan Lindeman en Luc Rogiest, verenigden zich en zetten het Pandinistisch Verblijvingsfront op. Zij stelden dat “voor het Pand geen functioneler bestemming kon gevonden worden dan bewoning” (Pandinistisch Verblijvingsfront 1980: 3). De Pandinisten beschouwden hun woongemeenschap als een progressieve woonvorm, waarvan de schaal aangepast was aan de mens (kleinschalig), de woningtypes divers genoeg waren om mensen uit verschillende sociale groepen in onder te brengen en de publieke, open ruimte veelvuldig sociaal

contact mogelijk maakten. Ze verdedigden dus niet enkel de woonfunctie in de binnenstad, maar ook het behoud van kleinschalige, collectieve woonvormen. Hun verzet was gericht tegen de autoritaire en van bovenaf opgelegde herwaardering van het Patershol, die geen aandacht schonk aan de bestaande bewoners en hun woon- en leefvormen. De Pandinisten gingen akkoord met de provincie dat het eerste pandhof onbewoonbaar was, maar zeiden dat dit niet zo was voor het tweede pandenhof, zoals de provincie en burgemeester beweerden. Voor het tweede pandhof stelden de Pandinisten een zachte restauratie voor waarbij zoveel mogelijk woningen, de diversiteit aan woonvormen en de huurprijs behouden bleven en het recht om door een persoonlijke inrichting een eigen woonklimaat te scheppen gegarandeerd was. Ze verwierpen de louter bouwtechnische kijk op gebouwen en vergeleken het Pand met ‘een levend wezen dat aan intensieve verzorging toe is’ (Pandinistisch Verblijvingsfront 1980: 11). Een zachte restauratie houdt in dat men tracht “de inbreng van elke bouwkampagne in de loop van de geschiedenis te respecteren” (p.11). De daad werd meteen bij het woord gevoegd en de Pandinisten pakten zelf de meest dringende herstellingswerken aan, daar waar de provincie het gebouw liet verkrotten. Vanaf november 1978 betaalden de overgebleven Pandbewoners geen huur meer, maar stortten ze de huurgelden in een Gemeenschappelijke Fonds dat aan de provincie aangeboden werd om het onderhoud en restauratie te financieren (Beeckman in Dhaene 1998). Uiteindelijk werd zo’n 200.000 Belgische frank verzameld. Alle gezondheid- en veiligheidseisen die de toen op tafel legde wat betreft de renovatie konden daar volgens de Pandbewoners mee betaald worden (De Vooruit, 14 februari 1979).

De provincie weigerde echter te luisteren en volhardde in haar plannen. Pandinist Luk Emmery tilde zwaar aan wat hij zag als een gebrek aan democratische ingesteldheid bij de provincie: “Dergelijke handelswijze buigt gewoon de democratie om in haar tegendeel.

Het is duidelijk dat hier opnieuw de sociaal zwakste groep van de Gentse binnenstad (bejaarden, invaliden,...) dreigt te worden verdreven uit de buurt waar ze reeds tientallen jaren leven.” (De Morgen, 29 maart 1979). De gouverneur moest van de nieuws-oortige vormen van burgerdemocratie en participatie waar de Pandinisten voor ijverden echter weinig hebben en reageerde als volgt: “De bewoners en de bevolking heeft voldoende inspraak via de door haar op democratische wijze verkozen vertegenwoordigers in de provincieraad die ter zake het laatste woord hebben” (De Vooruit). Naast het belang van een zachte, gefaseerde restauratie en inspraak van de bewoners, was ook het behoud van de woonfunctie cruciaal voor de Pandinisten (Vooruit, 14 februari, 1979). Marc Leten van het Pandinistisch Verblijvingsfront beschreef de ontruiming van het Pand als de destructie van “een manier van leven” en “het offer aan de prestige en kommercie” en schreef in een brief op 4 september 1979: “Het behoud van de woonfunctie in het Pand (Patershol, Gent) is sinds september 1978 onderwerp van Aktie door bewoners en sympathisanten. [...] Het gaat hier niet enkel om de uitdrijving van circa 50 personen uit de woning welke voor elk van hen het centrale en onvervangbare punt in hun leefwereld vormt. Het gaat ook om de wellicht definitieve teloorgang van een kleine gemeenschap in het hart van de grootstad Gent, waar jongeren en ouderen, mensen van diverse sociale standen en gezindheden juist door de architectuur van het gebouw naast en met mekaar een harmonieus leven kunnen leiden”. De provincie en de burgemeester werden er van beschuldigd de buurt op te offeren aan snobisme en commercie en verweten niets te doen aan de stijgende huurprijzen door de ondertussen drukke speculatie (Marc Reynebeau, Knack, 26 september 1979).

Door de verdediging van hun alternatieve leef- en woonruimte tegenover een autoritaire stadsplanning de inzet van hun strijd te maken plaatsten de Pandinisten hun acties in het hart van de strijd voor een sociale stadsvernieuwing die toen aan het ontstaan

was. In een brochure die het Pandinistisch Verblijvingsfront begin september 1980, kort na de uiteindelijke ontruiming van het Pand, publiceerde, stelde ze het behoud van de woonfunctie in het Pand voor als “een test-case voor sociale stadsrenovatie” (Pandinistisch Verblijvingsfront 1980: 6). Het behoud van de woonfunctie kaderde voor hen in de steeds breder aangevoelde nood “aan een georganiseerde aanpak om de verdere leegstand en ontvolking in de binnenstad tegen te gaan”, “de aanpak van kansarme buurten” (zoals het Patershol) en het belang van een architectuur die in en rond woongebouwen “gemeenschappelijke ontmoetingsplaats” voorziet (Pandinistisch Verblijvingsfront 1980: 5-6). Ook Phillipe Van Herrewege zag in de woon- en leefvorm van de Pandbewoners de kiemen voor een ander soort stadsvernieuwing: “de zo gewaardeerde kleinschaligheid, herkenbaarheid en integratie eigen aan zo'n woonbuurt zijn niet zomaar randverschijnselen van een marginale woongemeenschap. Heel het proces van stadsvernieuwing berust immers op een groeiende afkeer van grootschaligheid, desintegratie en suburbanisatie. In plaats van deze gemeenschap af te schilderen als een subversief groepje marginalen, verdient het een veeleer grondige studie om in het kader van de stadsvernieuwingscampagne in te spelen op de reële behoefte naar zo'n type woonvorm” (Vanherrewege 1981). De bekommernis omtrent het behoud van erfgoed (monumentenzorg) leefde toen ook al sterk en vormde een verdere basis om over de woonfunctie na te denken tijdens de herwaardering van wijken.

Inspraak

Om hun eis om inspraak kracht bij te zetten organiseerden de Pandinisten allerlei acties zoals de picknick op de Kouter, bloemenverkoop in de Veldstraat, theaterspelen (theater ARENA), open vergaderingen en open dagen om de mensen het Pand te laten bezoeken. Er was ook een radiostation in het Pand en in februari 1979 richtten de Pandinisten de ‘Pandkrant’ op om de bevolking te

informereren (Het Volk, 18 februari 1979). Dat alles leidde ertoe dat de strijd van de Pandinisten op 29 maart 1979 het nationale journaal haalde. Die BRT-uitzending van Panorama versterkte de mobilisatie tegen de uitzetting van de Pandbewoners (De Vooruit, 29 maart 1979). Op 13 juli 1979 verwoegden een dertiental krakers de overgebleven huurders in het Pand. Op 9 september 1979 trok een optocht van zo'n 1500 mensen, aangevoerd door Pandinist Walter De Buck, van het Pand in het Patershol doorheen de stad. De overgebleven gepensioneerden reden mee op een paardenkar (De Gentenaar, 16 juli 1979). Ondertussen zochten de Pandinisten ook steun bij andere organisaties en gelijkgezinden om hun slagkracht te verhogen. Pandinist Luc Rogiest had rechten gestudeerd en was verbonden met de Wetswinkel, die gratis juridisch advies verschaftte. Meteen kon men de huuropzeg brief gaan betwisten als “onwettig”. De Pandinisten konden bovendien terugvallen op een hele schare Gentse organisaties om breed te mobiliseren: Vuile Mong en zijn Vieze gasten, het Gents Universitair Straat-toneel en een hele reeks ‘werkgroepen’ (de Werkgroep Zuid, de Werkgroep “stadsvernieuwing”, de Werkgroep Muide, de Werkgroep Groene Vallei, etc.). Ze haalden ook banden aan met Antwerpse groepen zoals de Neefsteeg. Steun kwam er ook vanuit partijpolitieke hoek: de KP-afdeling, Agalev en de Jongsocialisten stelden zich solidair met de eisen van de Pandinisten (Vooruit, 18 september 1979; Rode Vaan, 14 september 1979). De PVV-jongeren, met onder meer Guy Verhofstadt, meenden dat het tweede Pandhof zijn woonfunctie moest behouden (De Gentenaar, 30 augustus 1979). De hardnekkige weerstand van de Pandinisten krijgt zelfs steun tot in de provincieraad, onder meer van André Vanhove (PVV, sociaal-liberaal) en Albert De Bruyne (KP) en Oswald Van Ooteghem (VU) (De Gentenaar, 10 september 1979). Ondertussen zetten de Pandinisten druk op de Stad Gent, vooral via schepen van Stadsontwikkeling, Ruimtelijke Ordening en Openbare Werken Jacques Monsaert, om

het Pand over te kopen van de provincie, in de hoop dat de stad zou kiezen voor behoud van de woonfunctie tijdens de renovatie (Het Volk; 16 juli 1979). Monsaert had eerder bemiddeld met de provincie en verkregen dat de bewoners tot 31 augustus 1979 in het Pand konden blijven wonen (De Gentenaar, 8 december 1978). De Pandinisten stelden verder hun hoop op het Actieplan Patershol, dat op 11 oktober 1979 voorgesteld werd door schepenen Monsaert. Dat Actieplan stelde een renovatie van de Patersholswijk voor met behoud van de sociale structuur en woonfunctie (Beeckman in Dhaene 1998). In februari 1980 ruilde de provincie met de stad het tweede binnenhof van Pand voor de Kerk van het Klooster aan de Lange Steenstraat. Dat gaf de Pandinisten even weer hoop (Pandinistisch Verblijvingsfront 1980), maar het bleek uiteindelijk ijdele hoop te zijn. Op 29 juli 1980 stuurde de stad een uitwijzingsbevel naar de overgebleven bewoners van het Pand met het dringende verzoek binnen de twee weken het Pand te verlaten. Het uitwijzingsbevel oogste veel kritiek in de pers en de georganiseerde civiele samenleving, die zich afvraagt hoe ernstig het argument van de onbewoonbaarheid nog is nu de effectieve uitwijzing al twee jaar op zich laat wachten. De Pandinisten reageren op 8 augustus met een brief waarin ze het uitwijzingsbevel van de stad beschrijven als “een geïsoleerde actie van burgemeester De Paepe” en vragen dat de stad haar belofte om met de bewoners te onderhandelen nakomt. Tijdens een onderhoud met de Pandinisten stelt burgemeester De Paepe dat hij voor het behoud van de woonfunctie afhankelijk is van regeringssubsidies en dat hij dit bij de regering zal verdedigen. Op 20 augustus valt echter het doek. Terwijl burgemeester De Paepe van zijn vakantie aan de Belgische kust geniet voert een 50 man sterke politiemacht zijn bevel tot uitwijzing uit. Bruine zeep op de trappen, de nauwe steegjes en de zelf gemaakte inbraakalarmen en barricades houden de politie in gevechtsuitrusting nog even tegen, maar uiteindelijk verliezen de Pandinisten het pleit (Rogiest 2008). Later op de dag volgt

nog een zitstaking op de Korenmarkt, een korte bezetting van de Dienst Monumentenzorg en Stadsarcheologie in Corduanierstraat en een betoging van een paar honderd mensen in de binnenstad (Beeckman in Dhaene 1998). Het persbericht van de stad over de ontruiming maakt de verdeeldheid in het stadsbestuur nogmaals pijnlijk duidelijk: de eerste drie paragrafen waarin onder meer de nood van de uitzetting beargumenteed wordt staan enkel op naam van burgemeester De Paepe als hoofd van de politie. De laatste twee paragrafen gaan over de renovatie van het tweede pandhuis en werden door het ganse stadsbestuur onderschreven. De apotheose van de strijd van het Pandinistisch Verblijvingsfront volgt anderhalve week later. Op 31 augustus 1980 stapten tussen de 1.000 en de 1.500 mensen, inclusief leden van de vier politieke fracties binnen Gemeenteraad (ook uit De Paepe's eigen partij), op in een betoging tegen de hardhandige ontruiming van het Pand (De Standaard, 1 september 1980). Ze eisen het behoud van de woonfunctie zoals ze is en een onmiddellijke aanvang herstellingen in dialoog met bewoners (Pandinistisch Verblijvingsfront 1980). Vanuit een breder perspectief kan de betoging ook gezien worden als de eis voor een andere aanpak van de oude stadswijken en een sociale stadsvernieuwing (Heughebaert 2006). Veel zoden zet het protest niet aan de dijk voor de Pandbewoners. Het zou nog vele jaren duren voor een elftal gerestaureerde woningen in de middenvleugel van het eerste en tweede Pandhof opnieuw voor bewoning klaar waren (Dhaene 1998). Op de vijftientig sociale woningen was het zelfs wachten tot 1995. In mei 1991 gaf de Raad van State de Pandinisten wel nog gelijk door de onbewoonbaarheidsverklaring te wegens onvoldoende gemotiveerd en procedurefouten te vernietigen (arrest nr. 37.120).

Epiloog

De strijd voor een sociale stadsvernieuwing, een herwaardering van de oude stadswijken

met inspraak van de bewoners en respect voor het bestaande sociale weefsel en ruimtelijke structuur, zet zich na de Pandinisten verder door. Verschillende basisorganisaties en bewegingen bleven het ‘Recht op de Stad’ opeisen tegen de kolonisering van marktkrachten en autoritaire stedelijke planningsinterventies. Voorbeelden daarvan zijn GEBAK (Gentse Buurt en Actie Komiteés), de mislukte poging om met ‘Stad voor de Mens’ een brede stadsbeweging te vormen en de Vlaamse organisatie BIRO (Bewoners In de Ruimtelijke Ordening, 1982-1995). Tegelijkertijd kwam er rond 1982 ook een nieuwe generatie politici aan de macht zoals Jacques Monsaert in Gent en Bob Cools in Antwerpen. Alhoewel deze niet door alle activisten als vernieuwers werden gezien (zie bijvoorbeeld de slogan ‘Waar was Monsaert? Rooie piet was er niet’ in de grote betoging na de uitzetting van de Pandbewoners; Creve 2008; Heughebaert 2009), week hun benadering van stadsvernieuwing in belangrijke mate af van hun voorgangers (zoals in Gent Placide De Paepe). Het herwaarderingsbeleid dat in 1982 van start ging was de beleidsmatige uiting van deze nieuwe wind in het beleid. Ook al was dit grotendeels een beleid zonder centen, er was wel ruimte voor participatie en overleg, alsook was er oog voor het vermijden van “saneringsnomadisme van de zittende bewoners”, twee kernelementen voor sociale stadsvernieuwing (Ackermans, 1983: 75 In: De Decker, 2009).

Het verhaal van de Pandinisten geeft mooi aan hoe tijdens de jaren 1970 nieuwe stedelijke actoren ontstaan die vanuit hun geleefde ervaring de autoritair geplande stadsontwikkeling de wacht aanzegden en zo de voedingsbodem en het draagvlak voor een ander, socialer vernieuwingsbeleid voor de oude stadswijken vormden. Vandaag is het stedenbeleid sterk geprofessionaliseerd. De sociale en participatieve insteek op stadsvernieuwing blijft aanwezig, maar is absoluut geen verworvenheid en moet meer wel dan niet het onderspit delven tegen marktgerichte en centraal gestuurde stadsontwikkelings-

projecten. Problematisch is dat de sociale strijd die aan de grondslag ligt van de stedelijke renaissance vandaag dikwijls weggeschreven wordt uit haar officiële geschiedenis, of ten hoogste nog geduld wordt als een folkloristisch element dat geen gevolg heeft voor de huidige stadsvernieuwing. Stadsvernieuwing wordt vandaag gereduceerd tot een beleidsverhaal dat draait rond het stroomlijnen van de acties van verschillende publieke en private actoren en investeringsstromen. Daarin wordt stadsvernieuwing voorgesteld als een proces van institutionalisering, professionalisering en voortdurende optimalisering van het stedelijke beleid ten voordele van ‘de’ stadsbewoner. Dat blijkt ook uit een deel van de wetenschappelijke literatuur waarin de beleidsfocus centraal staat. Door de geschiedenis van de stadsvernieuwing te bekijken vanuit het perspectief van de dagdagelijkse sociale strijd voor en over de stedelijke ruimte en haar inrichting, willen we deze dimensie, die vandaag even relevant blijft, opnieuw in de kijker zetten. Zowel gisteren als vandaag is stedelijke vernieuwing in de eerste plaats een voortdurende strijd voor de controle over de stedelijke ruimte en haar inrichting.

Verdere tips:

FILM: IN 'T PATERSHOL: Godelieve Van Geertruyen – super 8 – 1973-1979 – 11min. Met: buurtbewoners, hippies, Walter de Buck,... De filmmaakster woonde tijdens de jaren '70 in het Patershol. Het Patershol was toen een echte volkswijk, met de kleurrijke figuren en verhalen die daarbij horen.

Bibliografie:

Coene, A. (2006) Socializing Agents underlie political affinities, A Belgian Case-Study. 1st ECPR Graduate conference “contentious politics”. University of Essex, UK.

Creve, P. (2008) Interview door Pascal Debruyne.

De Certeau, M. (1984) *The Practice of Everyday Life*, Berkeley: University of California Press.

- De Decker, P. & Kesteloot, C. (2005) De sociale roots van de anti-stedelijke politiek. *ALERT*, 31, 5, pp. 71-80
- De Decker, P., (2009) 30 jaar beleid voor de stad: van bewonersgerichte stadsvernieuwing naar stadsontwikkeling., *ALERT*.
- Desomer, B. (2006). Dromen, plannen en bouwen. Tentoonstelling over 35 jaar ruimtelijke planning in Gent. *Stadsmagazine Gent*: 4-6.
- Dhaene, S., Ed. (1997) De muren weten ervan I. Gent: Museum voor Volkskunde.
- Dhaene, S., Ed. (1998) De muren weten ervan II. Gent: Museum voor Volkskunde.
- Heughebaert, M. (1988), Over kansarmen en groot geld, inleiding op het Symposium 'Naar een nieuw stadsontwikkelingsbeleid?', Congrespaleis, Gent, 23 september.
- Heughebaert, M. (2007), Gent, waar Mattheus zich nog altijd thuis voelt. In: *Oikos*, 38, pp.22-36.
- Heughebaert, M. (2009). Interview by Stijn Oosterlynck and Pascal Debruyne. Gent.
- Knops, G., Ed. (1992). Stadsvernieuwing in beweging. Brussel, Koning Boudewijnstichting.
- Coene, A. (2006). Socializing agents underlie political affinities, a Belgian case-study. 1ste ECPR Graduate Conference 'Contentious Politics'. University of Essex.
- De Decker, P. (2009). "Stedelijk beleid: dertig jaar surfen op politieke golven." *Alert*.
- Desomer, B. (2006). Dromen, plannen en bouwen. Tentoonstelling over 35 jaar ruimtelijke planning in Gent. *Stadsmagazine Gent*: 4-6.
- Dhaene, S., Ed. (1997). De muren weten ervan I. Gent, Museum voor Volkskunde.
- Dhaene, S., Ed. (1998). De muren weten ervan II. Gent, Museum voor Volkskunde.
- Heughebaert, M. (2006). "Gent, waar Mattheus zich nog altijd thuis voelt." *Oikos* 38(3): 15.
- Heughebaert, M. (2009). Interview by Stijn Oosterlynck and Pascal Debruyne. Gent.
- Knops, G., Ed. (1992). Stadsvernieuwing in beweging. Brussel, Koning Boudewijnstichting.
- Pandinistisch Verblijvingsfront (1980). Het Pand der geschoeide karmelieten Vrouwebroerstraat, Gent. Bestemming. Gent: 27.
- Rogiest, L. (2008). Interview by Pascal Debruyne.
- Rousseau, H. and G. Vandoorne (2008). "Interview by Pascal Debruyne."
- Van Keymeulen, K. (2006). Gent morgen. 35 jaar dromen, plannen en bouwen in de stad. Gent, STAM & Gent Cultuurstad vzw.
- Vanherrewege, P. (1981). Het Pand. Architectuur. Gent: 47.